
Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

Αρ. 16-17 (2023)

Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας

The French Project of Revising Marxism and Democratic Thought: The Special Position of Kostas Papaioannou's Thought

Giannis Flytzanis

doi: [10.12681/ethiki.33686](https://doi.org/10.12681/ethiki.33686)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Flytzanis, G. (2023). The French Project of Revising Marxism and Democratic Thought: The Special Position of Kostas Papaioannou's Thought . *Ηθική. Περιοδικό φιλοσοφίας*, (16-17), 185–195. <https://doi.org/10.12681/ethiki.33686>

III. Μαρξισμός και Δημοκρατία

Το γαλλικό εγχείρημα αναθεώρησης του μαρξισμού και ο δημοκρατικός στοχασμός: η ιδιαίτερη θέση της σκέψης του Κώστα Παπαϊωάννου

ΓΙΑΝΝΗΣ ΦΛΥΤΖΑΝΗΣ

Περίληψη: Το παρόν άρθρο εστιάζει στην ιδιαιτερότητα του εγχειρήματος επανανάγνωσης του Κ. Marx και των επιγόνων του από τον Κώστα Παπαϊωάννου, εντός του γαλλικού στοχασμού. Αρχικά, επιχειρεί να εντάξει τη σκέψη του Παπαϊωάννου στο ευρύτερο πνευματικό περιβάλλον της περιόδου από τη δεκαετία του '60 και έπειτα (αναζητώντας συγκλίσεις και αποκλίσεις), όπου ο στοχασμός του Κ. Marx αναθεωρείται (ή και υπερβαίνεται) με έμφαση στη δημοκρατία και τον αντι-ολοκληρωτισμό: ομάδα *Socialisme ou Barbarie* (Καστοριάδης και Lefort), ο ετερόδοξος μαρξισμός του H. Lefebvre, η φαινομενολογική ανάγνωση του Merleau-Ponty, η ελευθεριακή προσέγγιση του Κ. Marx από τον Maximilien Rubel. Εν συνεχεία, δίνονται επιμέρους, εξειδικευμένα στοιχεία της προσέγγισης του Κ. Παπαϊωάννου σε αναφορά με το δημοκρατικό πρόταγμα: οι χειραφετητικές και ολοκληρωτικές δυναμικές εντός του έργου του Marx, το δίπολο ριζοσπαστική δημοκρατία και επανάσταση, το προμηθεϊκό στοιχείο, *Η Κριτική του Εγγελιανού Πολιτικού Δικαίου*, η θέση της οικονομίας-εργασίας και των ιστορικών νομοτελειών, η διαμόρφωση μιας μαρξιστικής ορθοδοξίας ως μιας *Ψυχρής Ιδεολογίας* (1967). Τέλος, επιχειρείται μια συνολική αποτίμηση της προσφοράς του στη μελέτη του Marx και στην ανάπτυξη μιας κριτικής θεωρίας.

Λέξεις-κλειδιά: Κριτική κοινωνική θεωρία; Γαλλική μεταπολεμική σκέψη; Ανανεωτικός Μαρξισμός; Δημοκρατία

1. Από τον Β' παγκόσμιο πόλεμο και μετά, και με αποκορύφωμα τις δεκαετίες του '60 και '70, αναπτύσσεται στον χώρο της κοινωνικής θεωρίας στη Γαλλία μια πολύπλευρη προσπάθεια ανανέωσης της μαρξικής θεωρίας, η οποία θα οδηγήσει πολλούς θεωρητικούς, αρχικά μαρξιστές, ακόμη και στην υπέρβασή του έργου του ίδιου του Μαρξ. Κοινωνικοί στοχαστές θα θέσουν στο στόχαστρό τους «ορθόδοξες» αναγνώσεις του Γερμανού θεωρητικού με έντονα μηχανιστικό/ντετερμινιστικό χαρακτήρα, οι οποίες προτάσσουν αιτιοκρατικά σχήματα, απλοποιούν το κοινωνικό σε βάση εποικοδομημα, οδηγούμενες σε έναν οικονομισμό, ενώ αναφέρονται σε νομοτέλειες της διαλεκτικής με επίκεντρο μια υποτιθέμενη διαλεκτική της φύσης. Όπως θα αναφέρει και ο Henri Lefebvre, οι αντιδογματικοί στοχαστές, καθ' όλη τη συγκεκριμένη περίοδο, επιδίδονται σε έναν «σκληρό αγώνα» ενάντια στον «επίσημο μαρξισμό», καθώς, ο τελευταίος «θέλει να επιτύχει μια οριστική εικόνα του κόσμου» μέσα από «μια απλοποιημένη οντολογία της υλικής φύσης»¹. Απέναντι στο κλειστό σύστημα μιας επίσημης ανάγνωσης του μαρξισμού, το μαρξικό corpus ανακατασκευάζεται ή/και επικρίνεται, αλλά συχνά ακόμη και παραμερίζεται, με επίκεντρο θεματικές, όπως ο αντι-ολοκληρωτισμός, η δημοκρατία, η διαφορά και τα δικαιώματα (οι νέες κυρίαρχες φιλοσοφικές στιγμές κατά την έκφραση του Frédéric Worms)². Αν επιχειρήσουμε να κάνουμε μια επιλογή εντός του πεδίου ενός ανανεωτικού, κριτικού και κοινωνικού στοχασμού στη Γαλλία, με βάσει στοχαστές με τους οποίους δύναται να συσχετιστεί ο Κώστας Παπαϊωάννου, θα εντοπίσουμε: αρχικά τη νεο-τροτοκιστική ομάδα *Socialisme ou Barbarie*³ (με την οπτική της οποίας, κατά τη γνώμη μου, ο Παπαϊωάννου μοιράζεται πολλά κοινά στοιχεία), η οποία θα αναδειξει μεταξύ άλλων το ζήτημα της γραφειοκρατίας (κατακερματισμένης ή ολοκληρωτικής) στους σύγχρονους κοινωνικούς σχηματισμούς, χρησιμοποιώντας και τα εργαλεία της βεμπεριανής κοινωνικής θεωρίας. Η ομάδα *Socialisme ou Barbarie* θα εστιάσει ειδικότερα στη σοβιετική ένωση, στην οποία θα αντικρύσει ένα γραφειοκρατικό καθεστώς (καθώς στη θέση της αστικής τάξης η γραφειοκρατία είναι που αναδεικνύεται ως μια άλλη άρχουσα κοινωνική τάξη). Θα οδηγηθεί μάλιστα στην

υπέρβαση του μαρξισμού, από τη στιγμή που εντός της μαρξικής θεωρίας θα εντοπίσει στοιχεία ολοκληρωτισμού (τα οποία θα τα δει να επιβεβαιώνονται στη σοβιετική εμπειρία), ενώ θα θεωρήσει πως ως θεωρία (η μαρξική) δεν επιδέχεται βελτιώσεις. Οι Καστοριάδης και Lefort, μέλη της ομάδας, θα επεξεργαστούν δικές τους κοινωνικές θεωρίες της δημοκρατίας: η θεσμιζουσα κοινωνία στον Καστοριάδη εκφράζει το «νεότερο πολιτικό φαντασιακό», το οποίο «διαπερνάται από τη βλέψη της αυτονομίας και της διαδοχικής επέκτασής της στα διάφορα πεδία θέσμισης του κοινωνικού αντιπαλεύοντας την αναπαράσταση της πολιτικής —και της θέσμισής της— ως αποκλειστικού κτήματος του Κράτους»⁴. Ο Λεφόρ θα κάνει λόγο για μια άγρια δημοκρατία και για τον κενό τόπο της εξουσίας, «για έναν χώρο ελευθερίας όπου ακαταπαύστως προβάλλονται δικαιωματικές διεκδικήσεις σε μία σειρά από πεδία του κοινωνικού, τόσο από άτομα όσο και από συλλογικότητες. Το γενικό πρόταγμα είναι η αποφυγή της καταδυνάστευσης και η εναντίωση στον ολοκληρωτισμό μιας πολιτικής εξουσίας που επιχειρεί να ενοποιήσει το κοινωνικό»⁵. Σε αυτήν την κατεύθυνση, κρίσιμη θα αποτελέσει η ανάγνωση και ερμηνεία από πολλούς Γάλλους στοχαστές του έργου της Hannah Arendt (κάτι που αναδεικνύεται μόλις σήμερα από την ιστορία των ιδεών). Η γαλλική ανάγνωση της H. Arendt θα προτάξει τον αντιολοκληρωτισμό μιας κοινωνίας των πολιτών «της διαιρετότητας και των συγκρούσεων, η οποία ανταποκρίνεται στην ποικιλομορφία των ανθρωπίνων πραγμάτων»⁶. Θα αντιταχθεί στη σύλληψη του λαού ως Ένα, σε μια κοινωνία που αναζητάει την καθησυχαστική συνοχή κλεισμένη στον εαυτό της και πειθαρχώντας σε έναν ηγέτη που διατείνεται ότι είναι οργανικό της τμήμα. Καθοριστική σε αυτήν την κατεύθυνση θα είναι και η συμβολή του άτυπου σεμιναρίου της *École des hautes études en sciences sociales*, το οποίο θα εκκινήσει το 1977, με θέμα Ολοκληρωτισμός και Δημοκρατία, και θα έχει ως σκοπό «η ιστορία να ανοιχτεί στην πολιτική φιλοσοφία» (μέσα από το δίπολο δημοκρατία/ ολοκληρωτισμός) ώστε να γίνουν σε βάθος κατανοητά «τα κομβικά σημεία συγκρότησης της νεωτερικότητας»⁷. Στο σεμινάριο θα συμμετάσχουν, μεταξύ άλλων, οι Κλωντ Λεφορ, Μαρσέλ

Γκωσέ, Φρανσουά Φυρέ, ο Καστοριάδης και ο Ροζανβαλόν (Πάντως το δυστύχημα είναι πως στη γαλλική αγορά των ιδεών, την αντι-ολοκληρωτική τάση, γρήγορα θα μονοπωλήσουν, αντί των παραπάνω στοχαστών, οι επικοινωνιακοί νέοι φιλόσοφοι, οι οποίοι θα θέσουν στο επίκεντρο τους έναν χονδροειδή ατομικισμό, που απορρίπτει διαρρήδη τον μαρξισμό, την πολιτική και τα συλλογικά εγχειρήματα και εξυμνεί αορίστως «τον ηθικώς αντιφρονούντα απέναντι στις κάθε λογής εξουσίες»⁸). Από την άλλη, ο Henri Lefebvre επιχειρεί να ανανεώσει τη μαρξική θεωρία, συλλαμβάνοντάς την ως μια σύγχρονη κριτική θεωρία, αποσυνδέοντας τον Marx από τον Engels, αλλά και από ύστερες πολιτικές του χρήσεις, δίνοντας έμφαση στον Marx ως στοχαστή της ριζοσπαστικής δημοκρατίας, της πολιτικής αλλοτρίωσης και της μυστικοποίησης της συνείδησης, ο οποίος ασκεί κριτική στο αποκομμένο πολιτικό σύστημα⁹. Ο Γάλλος κοινωνικός στοχαστής θα αναδείξει περαιτέρω τη σημασία του διπόλου κοινωνία πολιτών- πολιτικό σύστημα, στοχαζόμενος το ζητούμενο της δημοκρατικής αυτοκυβέρνησης της κοινωνίας των πολιτών (μέσα από την πόλη, τις διαφορές και τις δικαιωματικές διεκδικήσεις) αλλά και τα τυχόν εμπόδια προς τη δημοκρατική επίτευξη. Για τον σκοπό αυτόν θα δώσει ιδιαίτερη έμφαση σε μια σειρά από γραπτά του Marx, που ως τότε θεωρούνταν περιθωριακά και δεν εντάσσονταν στον μαρξικό κανόνα του Κεφαλαίου (όπως τα *Παρισινά Χειρόγραφα*, το *Για το Εβραϊκό Ζήτημα*, τα *Randglossen*, τα *Grundrisse*, τις *Θεωρίες για την υπεραξία*). Ιδιαίτερη θέση κατέχει πάντως το έργο του η *Κριτική του Εγγελιανού Πολιτικού δικαίου*, κείμενο το οποίο ο Γάλλος κοινωνικός στοχαστής το διαβάξει ως μια ιδιαίτερα σύγχρονη κριτική του κράτους, της γραφειοκρατίας-τεχνοκρατίας του, αλλά και ως ένα θεμελιώδη μαρξικό δημοκρατικό συλλογισμό υπέρ του ενθάδε/κάτωθεν. Ιδιαίτερης μνείας χρήζει και ο Maurice Merleau-Ponty, ο οποίος θα αναδείξει, στην Περιπέτεια της Διαλεκτικής, το διαλεκτικό θεμέλιο της σκέψης του Marx ως «διαρκές γίνεσθαι», ως αρνητικότητα που αποδομεί και αναδομεί το θετικό πέρα από κάθε μεταφυσικό αναγωγισμό, ως δυναμική/άνοιγμα στο μέλλον όπου αναδύεται το πολλαπλό¹⁰. Αλλά και ο Maximilien Rubel, μαρξολόγος και μεταφραστής

του Marx στη σειρά *la Bibliothèque de la Pléiade*, θα διαβάσει τον Γερμανό στοχαστή με έμφαση στις αυτοδιαχειριστικές θέσεις¹¹.

2. Ως προς τον Παπαϊωάννου, παρατηρούμε ότι βρίσκεται στην πρωτοπορία της συγκεκριμένης γαλλικής «αντι-ολοκληρωτικής στιγμής», όπως υπογραμμίζει χαρακτηριστικά και ο François Bordes στη μονογραφία του για τον Κώστα Παπαϊωάννου¹². Με τους στοχαστές που προαναφέρθηκαν μοιράζεται πολλά κοινά στοιχεία. Επισημαίνεται ενδεικτικά το έργο του *Η Γένεση του Ολοκληρωτισμού* το 1959, αλλά και τα άρθρα του *Τάξη και Κόμμα, Το ολοκληρωτικό Κόμμα, Ο Marx και ο Δεσποτισμός και Προλεταριοποίηση των αγροτών*, που εκδίδονται μεταξύ 1960 και 1966. Πρόκειται για μελέτες που αφορούν τη δομή της σοβιετικής κοινωνίας και τη «γραφειοκρατική επανάσταση» που συντελείται εντός της, καθώς, σύμφωνα με την οπτική του Παπαϊωάννου, το κράτος υλοποιεί μια κολοσσιαία πρωτογενή συσσώρευση κεφαλαίου με στόχο την εκβιομηχάνιση της χώρας και στο συγκεκριμένο πλαίσιο κεντρικό ρόλο καταλαμβάνει το κόμμα και η γραφειοκρατία του, από τη στιγμή που κατακτάει το καθολικό μονοπώλιο της πολιτικο-οικονομικής εξουσίας, αρνούμενο στο προλεταριάτο μια κάτωθεν «ταξική αυτοσυνείδηση» μέσα από τον επαναστατικό αυθορμητισμό και τα αυτοδιαχειριστικά πειράματα. Το κόμμα προβάλλοντας την αντίληψη περί πρωτοπορίας μετατρέπεται σε ένα «μυστήριο» (λειτουργώντας κατά τρόπο αλλοτριωτικό/μυστικοποιητικό για την κοινωνική χειραφέτηση), ενώ νομιμοποιείται με τη βοήθεια μιας ιδεολογικής «ορθοδοξίας», η οποία χρησιμοποιεί μεταστρέφοντας (σε μεγάλο βαθμό) τη μαρξική θεωρία¹³. Τονίζεται ότι οι συγκεκριμένες αναλύσεις του Παπαϊωάννου περί ολοκληρωτισμού έχουν πολλά κοινά με τις αντίστοιχες της ομάδας *Socialisme ou Barbarie*, αλλά και με μια ευρύτερη αντι-ολοκληρωτική τάση Γάλλων στοχαστών (η οποία εν πολλοίς εκκινεί από την επανανάγνωση του έργου της H. Arendt). Ένα άλλο σημείο που οφείλει να υπογραμμιστεί είναι ότι, από τα κριτικο-φιλοσοφικά και πολιτικά γραπτά της αρχικής περιόδου του Marx, ο Παπαϊωάννου αποδίδει ιδιαίτερη αξία σε ένα: στην *Κριτική του Εγγελιανού Πολιτικού Δικαί-*

ου, έργο το οποίο θα μεταφράσει το 1976 και θα το προλογίσει με τον τίτλο: «Hegel και Marx: η συνεχής διαμάχη»¹⁴. Είναι το κείμενο όπου ο Marx της δημοκρατίας επιτίθεται στην εγγεληνή «ιδέα-κράτος που γίνεται υποκείμενο και εμπεριέχει εντός της τις σφαίρες του κοινωνικού ως οργανικές της στιγμές»¹⁵. «Οι εγγεληανοί λογικο-μεταφυσικοί καθορισμοί νομιμοποιούν την καταπιεστική διείσδυση της κρατικής μορφής στο σύνολο της κοινωνίας. Το μαρξικό εγχείρημα συνίσταται στο να αντιστραφεί «ο αντεστραμμένος κόσμος» της εγγεληνής θεωρίας αφήνοντας περαιτέρω να διαφανούν τα στοιχεία μιας δημοκρατικής εναλλακτικής»¹⁶. Ειδικότερα, στον πρόλογο του Παπαϊωάννου διαβάζουμε πως «Σε αυτό το κείμενο είναι που ο Marx δίνει για πρώτη φορά το μέτρο της επαναστατικής του διαλεκτικής: μια ευθεία γραμμή οδηγεί από την “αληθή δημοκρατία” η οποία αναγγέλλεται στο χειρόγραφο μας στην “απίσχυση/απομείωση” του κράτους η οποία διακηρύσσεται από τον “επιστημονικό σοσιαλισμό” (ή τον υποτιθέμενο ως τέτοιο) των γραπτών της ωριμότητας». Ο Παπαϊωάννου τονίζει πως «το αντικείμενο του διαλόγου Marx-Hegel («αληθής δημοκρατία» ή Κράτος γραφειοκρατικό με λαϊκή αντιπροσώπευση) είναι «εμμενές στη φύση ακόμη και των σύγχρονων κοινωνιών»¹⁷. Θα διαπιστώσει πως η «“αληθής δημοκρατία” δεν σταμάτησε να στοιχειώνει τα όνειρα των ανθρώπων μέχρι σήμερα. Και θα συνεχίσει να τους στοιχειώνει —εφόσον οι λεγόμενες τυπικές/φορμαλιστικές ελευθερίες τους επιτρέπουν να θέλουν να δώσουν αξία στα όνειρά τους»¹⁸. Εδώ σημειώνεται πως ιδιαίτερη έμφαση στην *Κριτική του Εγγεληανού Πολιτικού Δικαίου* θα δώσει και ο Η. Lefebvre, κείμενο θεμελιώδες κατά τον Γάλλο στοχαστή, εφόσον σε αυτό ο Marx επιχειρεί να αναδείξει την ιδιαίτερη υφή (*differentia specifica*) της δημοκρατίας¹⁹. Ο Η. Lefebvre θα επιχειρήσει μάλιστα με βάση το συγκεκριμένο μαρξικό κείμενο να στοχαστεί την προβληματική της αντιπροσώπευσης αλλά και της γραφειοκρατίας/τεχνοκρατίας. Επισημαίνεται, επιπρόσθετα, και η συναφής αντι-κρατική και αυτοδιαχειριστική έμφαση που θα δώσει ο Maximilien Rubel στην ερμηνεία του Marx.

3. Εμβαθύνοντας περαιτέρω στη διερεύνηση του κοινωνικο-κριτικού έργου του Κ. Παπαϊωάννου θα σταθούμε στην ιδιαιτερότητά του, στην υπόθεση με την οποία ταυτίστηκε και η οποία τον κινητοποίησε θεωρητικά. Στον πυρήνα της σκέψης του θα εντοπίσουμε τα ερωτήματα: *Τι διαδραματίστηκε εν ονόματι της θεωρίας του Marx; Ποιες οι ιστορικές συνέπειες του μαρξικού έργου; Ποια η εμπνευσμένη από το Γερμανό στοχαστή πολιτική; Ο συγκεκριμένος προβληματισμός διατρέχει το σύνολο των μαρξολογικών του γραπτών και τον οδηγεί σε πρωτότυπες αναλύσεις, αλλά μπορεί ταυτόχρονα και να εγείρει και τις όποιες επιφυλάξεις για το έργο του.* Ο Κώστας Παπαϊωάννου θα διακρίνει στη μαρξική θεωρία να ενυπάρχουν ως δυνατότητες δύο ανταγωνιστικές εσωτερικές τάσεις: από τη μία το βασίλειο της ελευθερίας και της υποκειμενικής δράσης και από την άλλη η αναγκαιότητα και η νομοτέλεια. Ο Karl Korsch, στην ίδια γραμμή σκέψης, είχε κάνει λόγο για υποκειμενική και αντικειμενική θεωρία στον Κ. Marx: δύο στοιχεία που συγκρούονται και παραμένουν αδιαμεσολάβητα. Επιπλέον, ο σύγχρονος πολιτικός φιλόσοφος Philippe Raynaud θα υπογραμμίσει ότι ο Παπαϊωάννου διαβλέπει «μία ένταση [στο μαρξικό έργο] η οποία ποτέ δεν απομειώνεται μεταξύ δημοκρατικού ριζοσπαστισμού και αυταρχικών δυνατοτήτων» η οποία και θα προαναγγείλει «το μεταγενέστερο πεπρωμένο του μαρξισμού»²⁰. Ως προς τα αυταρχικά στοιχεία στον Marx, ο Κ. Παπαϊωάννου —σε άρθρα του όπως Η θεμελίωση του μαρξισμού το 1961 και *Ιδεολογία, Πράξις, Αλλοτρίωση* το 1963— θα αναδείξει το μαρξικό μεσοσιανισμό: την προμηθεϊκότητα της κατασκευής ενός καθολικού ανθρώπου, η οποία συμπλέκεται με τον επιστημονισμό και το εξελεκτικιστικό σχήμα μιας προδιαγεγραμμένης ανάπτυξης. Η πίστη στην τεχνική (το πρώτο κινούν) και στην ορθολογική κυριαρχία του ανθρώπου συχνά θα προσδώσουν, κατά τον Παπαϊωάννου, στη μαρξική θεωρία τον χαρακτήρα της «Ψυχρής εσχατολογίας» (ας θυμηθούμε σε αυτό το σημείο και την αναφορά του Ernst Bloch στο ψυχρό και στο θερμό στοιχείο στο έργο του Marx), η οποία θα γίνει αργότερα το υποστήριγμα μιας ενεργούς ιδεολογίας της γραφειοκρατίας. Βέβαια, ο Marx, αν και όχι άμοιρος ευθυνών σύμφωνα με

τον Παπαϊωάννου, θα διαχωριστεί από όσους θα τον επικαλεστούν για να τον μετατρέψουν σε *Ψυχρή Ιδεολογία*. Στο ομώνυμο βιβλίο που θα εκδοθεί το 1967, θα περιγράψει την ιστορικοπολιτική πορεία της σταδιακής έκπτωσης της μαρξικής θεωρίας, καθώς καταργείται ο κριτικός της χαρακτήρας και μετατρέπεται σε δόγμα και ιδεολογική ορθοδοξία, η οποία συνδέεται με μια φιλοσοφία της ιστορίας που επιβάλλει την αντικειμενικότητα στα γεγονότα έχοντας ένα προκαθορισμένο τέλος (αποτελώντας μια αναγκαιότητα που προκαταλαμβάνει τη δράση). Υπερισχύει, κατά συνέπεια, ο κατεξουσιασμός μιας κοινωνικής μηχανικής που αδρανοποιεί/παθητικοποιεί τις υπερδομές, καθώς τα πάντα διευθετούνται άνωθεν από μια κλειστή κάστα ειδικών. Αξίζει να σημειωθεί πως οι παραπάνω αναλύσεις του για τον Marx στηρίζονται σε μια σειρά από επιστημολογικές επιλογές (αρκετές από τις οποίες είναι αμφισβητήσιμες): αρχικά ο Marx συνεξετάζεται (διαχωρίζεται αλλά και διασυνδέεται) με τον Engels, αλλά και με τους Ρώσους επαναστάτες και τον Lenin και τους σοβιετικούς ηγέτες, δηλαδή εξετάζεται και μέσα από την ιστορική και πολιτική εμπειρία που θα οδηγήσει στην εγκαθίδρυση της σοβιετικής ένωσης, στην επέκταση της επιρροής της αλλά και στην αμφισβήτηση της (η ουγκρική επανάσταση του 1956). Ως προς την επιλογή αυτή χαρακτηριστική είναι η ανθολογία του *Marx et Les marxistes*, που πρωτοεκδίδεται το 1965 και επανεκδίδεται επαυξημένη το 1972. Ακολουθείται, επομένως, μία γραμμή ανάγνωσης, που παραδόξως είναι πιο κοντά στον «επίσημο μαρξισμό» από ότι σε ένα μεγάλο κομμάτι του ανανεωτικού δυτικού μαρξισμού. Ως προς αυτό το σημείο θα βρεθεί πάντως πολύ κοντά στη γραμμή σκέψης του Καστοριάδη. Έπειτα, ο Marx συλλαμβάνεται πρώτιστα ως κοινωνιολόγος, με την έννοια της ενασχόλησης με τα κοινωνικά γεγονότα του αντικειμενικού κόσμου, ενώ υποτιμάται η σημασία της κοινωνικής του φιλοσοφίας και των έργων της πρώτης του περιόδου (με εξαίρεση την *Κριτική του Εγγελιανού Πολιτικού δικαίου*). Ειδικότερα, ο Παπαϊωάννου υπογραμμίζει την ιδιαίτερη σημασία του Κεφαλαίου, της κριτικής ανάλυσης της πολιτικής οικονομίας και της θεωρίας για την πάλη των τάξεων (ως προς την τελευταία θα συγγράψει τα έργα *Τάξεις και ταξικοί αγώνες*

το 1961 και *Μαρξ και η Θεωρία των Τάξεων* το 1964). Επιπρόσθετα, σε αντίθεση με τον Merleau-Ponty αλλά και τον H. Lefebvre, απορρίπτει τον διαλεκτικό Marx, καθώς στο έργο του Γερμανού στοχαστή ο Παπαϊωάννου θα αντικρύσει έναν αντικειμενικό ρασιοναλισμό (χαρακτηριστικό είναι το άρθρο του το 1964 με τίτλο *Ο Μύθος της Διαλεκτικής*).

4. Ένα επόμενο και τελευταίο ερώτημα που ανακύπτει είναι σε ποια πρωτότυπη κατεύθυνση θα μπορούσε να επεκταθεί η αντι-ολοκληρωτική σκέψη του Παπαϊωάννου, πέρα από την κριτική ανάλυση των έργων του Μαρξ και την καταγραφή της ιστορικο-πολιτικής εμπειρίας του μαρξισμού. Μία διέξοδος θα ήταν η ανανέωση της μαρξικής θεωρίας μέσα από την ανανοηματοδότηση της: μία θεωρία ανοιχτή, που αποδεσμεύεται από καθεστώτα που την επικαλέστηκαν, διασυνδέεται με άλλες κριτικές θεωρήσεις (κυρίως ακαδημαϊκές) και αφήνει την ίδια την ιστορία και τους μετασχηματισμούς της να «μιλήσουν». Δεν επιβάλλει κάποια ταυτότητα, δεν έχει a priori νόμους και αρχές, ούτε την επιδίωξη κάποιας συστηματικότητας, αλλά εκφράζει τις εμμενείς χειραφετητικές δυνατότητες της πραγματικότητας. Προς την παραπάνω κατεύθυνση κινήθηκε μια σειρά από κριτικούς στοχαστές, από τη Σχολή της Φραγκφούρτης και τη σχολή της Βουδαπέστης ως τον H. Lefebvre, αλλά και σύγχρονοι μετα-μαρξιστές θεωρητικοί (πχ. ο E. Balibar). Γνωρίζουμε πάντως την απορριπτική απάντηση του Παπαϊωάννου, καθώς σε σχετικές προσπάθειες, πχ. του Merleau-Ponty και του Lefebvre, θα κάνει λόγο για μια νέα mega-θεωρία που αποδυναμώνει τις δημιουργικές δυνάμεις της κοινωνίας, χειραγωγώντας την αυτόνομη κοινωνική δράση. Θα τονίσει πως η σκέψη του Μαρξ ντύνεται «με έναν μανδύα συστηματικής φιλοσοφίας», καθώς χιτίζεται «με τα συντρίμια του εγγελιανισμού, του Max Weber, του Husserl και του Heidegger, μία Weltanschauung που αποδίδεται βιαστικά στο νεαρό Marx»²¹. «Η δημοσίευση των έργων της νεότητας του Marx δεν έκανε κάτι άλλο παρά να πολλαπλασιάσει τη μανία της ιδεολογίας»²². Μία άλλη πιθανή δημιουργική επέκταση της σκέψης του Παπαϊωάννου θα ήταν

η ολοκληρωτική παράκαμψη της μαρξικής θεωρίας, όπως τελικά έκανε ο Καστοριάδης, και η αναζήτηση ενός δημοκρατικού προτάγματος σε άλλα θεμέλια, δίνοντας έμφαση στην κάτωθεν επινόηση και στο απόλυτα νέο, δηλαδή στην εμμένεια των ορμητικών μαγμάτων που οδηγούν στη *Φανταστική Θέσμιση της Κοινωνίας*. Κάνοντας, τέλος, έναν απολογισμό, θα τονίσουμε πως το έργο του Παπαϊωάννου, μέσα από την πολιτικο-ιστορική του οπτική και με την ευαισθησία που τον διακρίνει για τις θεματικές της δημοκρατίας και του ολοκληρωτισμού, συμβάλλει καθοριστικά σε μια κριτική πρόσληψη του Marx. Αναδεικνύει τις εκπτώσεις και τις στρεβλώσεις της μαρξικής θεωρίας σε ένα συστηματικό δόγμα που υποστηρίζει μια άνωθεν γραφειοκρατία, σε μια *Ψυχρή Ιδεολογία*. Από την άλλη, όμως, ίσως να δίνει υπερβολική έμφαση στη θετικιστική-εργαλειακή παράδοση του Marx, αναδεικνύοντας βέβαια το τεχνικό-πρακτικό στοιχείο του έργου του και το αιτούμενο της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων· η απόρριψη, όμως, της διαλεκτικής μεθόδου του Γερμανού στοχαστή δεν δίνει τη δυνατότητα να αναδειχθούν επαρκώς οι αμφισβησίες της σκέψης του, πχ. ως προς τον τεχνικό εξορθολογισμό.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Henri Lefebvre, *Le Matérialisme Dialectique* (Paris: Presses Universitaires de France, 1990), 5,7.
2. Frédéric Worms, *La Philosophie en France au XXe siècle. Moments* (Paris: Gallimard, 2009).
3. Για μια γενική παρουσίαση βλ. Dominique Frager, *Socialisme ou Barbarie. L'aventure d'un groupe (1946-1969)* (Paris: Syllepse, 2009).
4. Κορνήλιος Καστοριάδης, “Τα κινήματα της δεκαετίας του ‘60,” στο E. Morin — C. Lefort — K. Καστοριάδης, *Μάης του ‘68: η ρωγμή. Παράρτημα: είκοσι χρόνια μετά*, μτφρ. Γιώργος Καραμπέλας, επιμ. Δήμητρα Μεσοσήνη (Αθήνα: Ύψιλον, 2018), 210.
5. Ιωάννης Φλυτζάνης, “Κριτική κοινωνική θεωρία για τη δημοκρατία και πολιτική δικαιωμάτων: επανεξετάζοντας το έργο του Henri Lefebvre,” (Διδακτορική Διατριβή, Νομική Σχολή, ΕΚΠΑ, 2021), 182.
6. Φλυτζάνης, “Κριτική κοινωνική θεωρία για τη δημοκρατία και πολιτική δικαιωμάτων: επανεξετάζοντας το έργο του Henri Lefebvre,” 182.
7. Pierre Rosanvallon, *Η δική μας διανοητική και πολιτική ιστορία. 1968-2018*, μτφρ. Κατερίνα Λαμπρινού, επιστημονική επιμ. Γιάννης Μπάλαμπανίδης (Αθήνα: Πό-

λις), 132.

8. Φλυτζάνης, “Κριτική κοινωνική θεωρία για τη δημοκρατία και πολιτική δικαιωμάτων: επανεξετάζοντας το έργο του Henri Lefebvre,” 178.

9. Φλυτζάνης, “Κριτική κοινωνική θεωρία για τη δημοκρατία και πολιτική δικαιωμάτων: επανεξετάζοντας το έργο του Henri Lefebvre,” 64-83.

10. Σωκράτης Δεληβογιατζής, “Οι περιπέτειες της διαλεκτικής και η φιλοσοφία της ιστορίας,” *Ελληνική Φιλοσοφική Επιθεώρηση*, I (1984): 264-277.

11. Βλ. Μεταξύ άλλων: Maximilien Rubel, *Marx critique du marxisme* (Paris: Payot, 1974).

12. François Bordes, *Kostas Papaioannou (1925-1981). Les idées contre le néant* (Paris: La Bibliothèque, 2015), 8.

13. Bordes, *Kostas Papaioannou*, 71-2.

14. Kostas Papaioannou, “Hegel et Marx: l’interminable débat,” στο Karl Marx, *Critique du droit politique hegelien*, μτφρ. Κώστας Παπαϊωάννου (Paris: Allia), 7-38.

15. Φλυτζάνης, “Κριτική κοινωνική θεωρία για τη δημοκρατία και πολιτική δικαιωμάτων: επανεξετάζοντας το έργο του Henri Lefebvre,” 65.

16. Φλυτζάνης, “Κριτική κοινωνική θεωρία για τη δημοκρατία και πολιτική δικαιωμάτων: επανεξετάζοντας το έργο του Henri Lefebvre,” 65.

17. Papaioannou, “Hegel et Marx: l’interminable débat,” 7.

18. Papaioannou, “Hegel et Marx: l’interminable débat,” 8.

19. Φλυτζάνης, “Κριτική κοινωνική θεωρία για τη δημοκρατία και πολιτική δικαιωμάτων: επανεξετάζοντας το έργο του Henri Lefebvre,” 64-67.

20. Philippe Raynaud, “Preface, » στο Kostas Papaioannou, *Marx et les Marxistes* (Paris: Gallimard, 2001), XIII.

21. Bordes, *Kostas Papaioannou*, 92-3.

22. Bordes, *Kostas Papaioannou*, 92-3.